

“Poglavja o naravnem stanju” - razpotje v interpretacijah Hobbesa

Elementi naravnega in političnega prava (*Elements of Law Natural and Politic*) niso prvo delo, ki ga je Hobbes napisal in objavil, vendar so prvo njegovo delo, v katerem nastopijo vse ključne konceptualne rešitve njegove filozofije političnega: naravno stanje, zakon narave, družbena pogodba, avtorizacija, obveznost ipd. Hobbes v njem prvič razvije celotno filozofsko genezo političnih razmerij, ki pa se ne začneja, kot morda zavajajoče sugerira pričujoči izbor prevedenih poglavij, preprosto z opisom naravnega stanja. Filozofska geneza, ki jo bralcu *Elements* predlaga Hobbes, je daljša in zapletenejša. Kot je razvidno iz kazala *Elements*, je Hobbes, preden je prešel k opisu razmerij med ljudmi, ki jih nič ne zavezuje, zastavil drzno materialistično psihologijo, ki trdi, da je izvor čustev in idej duha zunaj duha. Segel je še dlje in zastavil analizo duha, katere temeljna podmena je na videz v nespravljivem protislovju s tezo o zunajduhovnem izvoru vzgibanosti duha. Podmena je, da lahko duh mislimo ločeno od vsega zunaj njega. To ločitev, ki pri Hobbesu uvaja celotno analizo človekovih predstavnih in spoznavnih moči, znanosti in njenega odnosa do jezika, opravi Hobbes na samem začetku *Elements*, ko vpelje slovito hipotezo o uničenju sveta, ki jo najdemo tudi v kasnejših delih:

“Da bi razumeli, kaj mislim s spoznavnimi močmi, se moramo spomniti in priznati, da so nekatere podobe ali pojmi stvari zunaj nas do te mere stalno navzoči v našem duhu, da bi nekdo, če bi lahko ostal živ in bi bil ves preostali svet uničen, vseeno ohranil njegovo podobo in podobo vseh tistih stvari, ki bi jih pred tem v njem videl in zaznal; vsak namreč iz svojih izkušenj ve, da odsotnost stvari, ki si jih je nekoč upodobil, ne povzroči odsotnosti ali uničenja same upodobitvene moči.”¹

¹EL, I, 8, str. 2

² *De Corpore*, OL, I, pogl. VII, str. 82

³ Prim. Yves Charles Zarka: **La décision métaphysique de Hobbes. Conditions de la politique**, str. 36 in nasl.

Hipoteza o uničenju sveta (*annihilatio mundi*) in ohranitvi duha trdi, da lahko moči duha - Hobbes idej ne ločuje od podob - opazujemo kot bi bile neodvisne. Čeprav je za Hobbesa zunanja stvar vzrok vtisa, ki v duhu proizvede predstavo, zato nič manj ne drži, da lahko vse predstave pojmujejo kot "notranje akcidence tistega, ki upodablja"². To izhodišče Hobbesu omogoči, da se raziskovanja duha, ki ga naseljujejo koncepti ali podobe in občutki, loteva ne oziraje se na odnos duha do stvari zunaj njega. Na ta način lahko oriše nekakšno fenomenologijo ali deskripcijo poti nastajanja pojmovnih zvez v duhu in med njimi izloči znanstvene, ne da bi se pri tem skliceval na realnost ali bit, ki naj bi te zveze porajali. Umišljeno uničenje sveta je prvi korak Hobbesove prve filozofije, ki jo zaznamuje prizadevanje, da ne bi zdrsnila v nekritično ontologijo. Na začetek svoje filozofije torej Hobbes postavi ločitev govornice in biti.³

V kasnejših delih je rešitve iz *Elements* dopolnil in razvil, poudarki so se deloma premestili, vendar je temeljni okvir Hobbesovega kasnejšega razpravljanja o "političnih telesih" ostal takšen, kakršen nam je zapuščen v *Elements*. Zato veljajo *Elements* poleg *De Cive* (O državljanu) in *Leviatana* za eno od treh poglobitvenih del njegove politične filozofije. Pred drugima dvema imajo to prednost, da je obravnava v tem delu najbolj zgoščena.

Hobbes je *Elements* dokončal maja 1940, ko je bil že v zrelih letih - imel jih je že dvainpetdeset. Pred tem delom je imel javnosti malokaj pokazati: objavil je prevod Tukididove Zgodovine peloponeških vojn, ki ji je dodal svoj predgovor, in začel pisati prvo verzijo *De Corpore* (O telesu), ki je ostala le v obliki rokopisne skice nekaj poglavij kasneje natisnjene verzije. Nekateri mu pripisujejo tudi avtorstvo spisa, ki ga je odkril Ferdinand de Tönnies, njegov nastanek datira v čas okoli leta 1631 in ga je naslovil *Short Tract on First Principles* (Kratka razprava o prvih načelih). Drugi menijo, da je Hobbesovo avtorstvo tega spisa sporno, nesporno pa je, da je nastal v t.i. newcastlskem krožku razumnikov, ki mu je pripadal tudi Hobbes in je imel pomembno vlogo pri transplantaciji kartezijanstva in gassendijevstva na Otok.

V tem nenavadno dolgem obdobju dozorevanja je Hobbes opravil pomemben filozofski razvoj. Na treh potovanjih na celino kot vzgojitelj in kasneje tajnik v službi družine Cavendish je imel priložnost spoznati zaostalost svoje oxfordske izobrazbe. Prevod in predgovor k Tukididu kažeta njegovo opuščanje humanistično pojmovanega ideala zgodovinopisja, obremenjenega z retoričnimi figurami in vdori fiktivnega, v prid stvarne zgodovine, ki ji je največ do zvestobe dogodkom, tako kot je zahteval Jean Bodin. Bodinovo izenačitev vlog zgodovine in znanosti pa je Hobbes presegel z baconovsko zahtevo po podreditvi zgodovine znanosti. Z namenom, da bi ustvaril fiziološko teorijo strasti, je Hobbes v tem obdobju veliko časa posvetil preučevanju Aristotelove *Retorike*. Evklid je bil že tedaj zanj ideal aristotelovsko urejene znanosti. O tem priča *Short Tract on First Principles*, kjer so na začetku vsakega razdelka postavljena načela - premise iz njih izpeljanih sklepov, ki se dokazujejo s sklicevanjem na že dokazane. Mehanicizem, ki bo kasneje ena od osrednjih potez njegove filozofije, se meša z aristotelovskimi definicijami (npr. opredelitev telesa kot substance in gibanja kot akcidence) in vplivi Bacona, ki je bil hišni prijatelj Hobbesovih zaščitnikov in je imel priložnost ceniti mladega Hobbesa kot nadarjenega duha in pozornega prepisovalca svojih misli. Baconovi vplivi na Hobbesa

so najbolj vidni v za časa njegovega življenja neobjavljeni skici *De Corpore*, kjer vzneseno spregovori o zmožnosti človeškega duha, da "odseva podobo sveta" in vednost loči na "dejansko izkušnjo" ali previdnost in znanost. V tej dvodelni opredelitvi vednosti je navzoč razcep, ki s poudarjanjem izkušnje vodi v zatrjevanje neuniverzabilnosti sveta teles in njihovih srečanj, temu nasproti pa Hobbes že postavlja novoveški ideal enotne deduktivne znanosti, ki se začenja zavedati svoje nezdružljivosti z baconovskimi izhodišči.

⁴ *EL*, str. xv.

Proti koncu tridesetih let je Hobbes še tretjič potoval na celino, kjer je v Arcieriju obiskal Galileja, v Parizu je spoznal očeta Mersennea in navezal stike z Gassendijem, s katerim ga je družilo skupno nagnjenje do skepticizma in pomešanega empirizma. Tedaj je v branje dobil takrat izdano Descartesovo Razpravo o metodi. Po osebnih stikih z nekaterimi od tedanjih najvidnejših kontinentalnih predstavnikov novega filozofskega miselnega toka se je Hobbesu porodila zamisel, da bi napisal celovito filozofsko delo *Elementa philosophiae*, ki bi se členilo na tri med seboj povezane dele: *De Corpore* (O telesu), *De homine* (O človeku) in *De Cive* (O državljanu). Naslovi zgovorno kažejo, da se je Hobbes v času oblikovanja tega načrta izvil iz Baconovega poveličevanja spoznavne moči izkušnje in prestopil v tabor tistih, ki so znanost gradili ob matematičnem idealu deduktivne vednosti. Za zagovornika tega ideala se Hobbes predstavi tudi v posvetilu Newcastlemskemu grofu iz leta 1640, ki spremlja *Elements*. V njem ločuje dve vrsti vednosti, matematično in dogmatično. Prva izhaja iz razuma in je "osvobodjena navzkrižij in razprtij", v njej si "resnica in interes ljudi ne nasprotujeta", drugo pa porajajo strasti, "primerja ljudi, vtika se v njihove pravice in koristi; vedno, ko bo v njej razum nasprotoval človeku, bo človek nasprotoval razumu". Vsi, ki so do sedaj pisali o pravičnosti in politiki, nadaljuje Hobbes, so se zapletli v protislovja. Odpraviti jih je mogoče le, če "v temelje postavimo takšna načela, ki ne bodo zbudila nezaupanja strasti in jih le-ta zato ne bodo skušala odstraniti".⁴ Gre za utemeljitev znanosti o politiki, ki je bila do tedaj po Hobbesovem mnenju zgolj predmet mnenjskih sodb. Možnost utemeljitve takšne znanosti je postavljena v odvisnost od matematične metode, ki edina zagotavlja brezstrasten govor o stvareh, ki sicer zbujejo močne strasti.

Delo, ki ga danes lahko beremo kot prvi izraz celote Hobbesovega filozofskega sistema, ki je nastajal pod močnim vplivom ideala matematične metode, je med njegovimi prvimi bralci delovalo kot neposredna vključitev v spor med parlamentom in kraljem, ki je takrat pretresal Anglijo in se kasneje izkazal za uvod v državljansko vojno. V svoji "kratki razpravi v angleščini" je Hobbes dokazal, da so pravice, ki jih je parlament terjal zase, neločljiv del suverenosti, le-to pa je Hobbes za Bodinom razumel kot pojem, ki naj zagotovi enotnost in nedeljivost vrhovne oblasti. Govorimo lahko o politični motivaciji nastajanja nekontroverzne, matematične znanosti o morali, pravičnosti in družbeni ureditvi. Podobno kot velja za Elemente, lahko neposredno politično motivacijo pripišemo tudi njegovi prvi objavi, prevodu Tukidida. Prevod je izšel leta 1628, ko je parlamentu uspelo kralju Karlu I. strgati iz rok *Petition of Rights*, kar je bil prvi v dolgi vrsti dogodkov, ki so Anglijo nazadnje potisnili v državljansko vojno. Zaradi zviševanja davkov, ki jih je davkoplačevalcem tedaj vsiljeval kralj, so se simpatije vse širšega kroga pripadnikov srednjega sloja zgrinjale okoli parlamenta, ki je bil

vedno manj organ vladanja in vedno bolj organ bojevite opozicije kraljevi oblasti. K temu je pripomoglo tudi kraljevo favoriziranje anglikanske cerkve na škodo vseh drugih, predvsem tistih kalvinističnega izvora, katerih pripadniki so v parlamentu videli svojega političnega predstavnika. Obe deli so sodobniki razumeli kot jasna protidemokratska politična manifesta, ki se v sporu med parlamentom in kraljem brez omahovanj postavljata na stran kralja. *Elements* so datirani z 9. majem 1640, torej štiri dni po razpustitvi parlamenta, ki po dveh neuspešnih poskusih zadušitve upora Škotov ni hotel podpreti zahteve Karla I. po dodatnih sredstvih za njihovo pokoritev. Ko se je novembra istega leta sestal *Long Parliament*, je Hobbes, ki ni želel tvegati znašanja njegove jeze nad avtorjem, izbral pot izgnanstva. Tedaj je bila Anglija že na robu državljanske vojne.

Hobbes ni dovolil natisniti *Elements* pred svojim pobegom. Privolil je le, da besedilo v rokopisni obliki kroži med prijatelji in somišljeniki. Glede na razlike v pojmu javnosti med tedanjim in današnjim časom, štejemo za čas objave *Elements* že leto 1640. Leta 1649 in 1650 so razpravo s Hobbesovo vednostjo ali brez nje v Londonu natisnili, vendar z nekaterimi spremembami. Besedilo je odstopalo od Hobbesovega izvirnika in je bilo poleg tega razdeljeno na dve samostojno izdani knjižici. Tej netočni izdaji je sledilo še več drugih, med drugim tudi izdaja Hobbesovih angleških del sira Moleswortha, ki je še danes edina dostopna izdaja nekaterih Hobbesovih del (*The English Works of Thomas Hobbes of Malmesbury; 1839-45*). Šele Ferdinand Tönnies je leta 1889 javnosti posredoval prvo moderno in za zdaj še vedno edino tekstnokritično izdajo tega dela, ki se je oprla na Hobbesove rokopise, vključno z enim, za katerega se zdi, da je bil Hobbesova delovna verzija.

Kot rečeno, na *Elements of Law Natural and Politic* lahko gledamo kot na prvo ubeseditev rešitev, ki se jih Hobbes loteva tudi kasneje. Pomenljivo je, da je Hobbes *Elements* napisal potem, ko je v njem že dozorela odločitev o velikem tridelnem filozofskem sistemu, in potem, ko se je že začel ukvarjati s protoverzijo prvega dela tega sistema. *Elements* so bili zanj prvi zasnutek celote. Kronološko drugi poskus spoprijema z isto problematiko je *De Cive*, razprava, ki naj bi bila tretji in zaključni del že omenjenega velikega Hobbesovega filozofskega projekta, razgrnitve Elementov filozofije. Nauk o telesu in nauk o človeku, ki naj bi ju Elementi filozofije še obsegali, sta bila načrtovana kot predhodna nauku o državljanu, ki ga Hobbes postavlja v središče svojega filozofskega zanimanja. Vendar, kot rečeno, kronologija njihovega nastajanja ni sledila načrtovani. *De Cive*, sklepno delo načrtovane filozofske trilogije, je med vsemi tremi nastalo prvo. Hobbes ga je objavil v Parizu že leta 1642, le dve leti po pobegu iz Anglije. Dovršitev sistema je prišla veliko kasneje: *De Corpore* je bil natisnjen leta 1655, *De Homine* pa tri leta kasneje, leta 1658. Ton te razprave, dolgoveznost in pomanjkanje argumentativne svežine že razodevajo ostarelega Hobbesa, utrujenega od nenehnih polemik, ki zbuja vtis, da si prizadeva predvsem formalno izpolniti nalogo, ki si jo je dvajset let pred tem sam zastavil. Leviatan, ki danes velja za najbolj dognano Hobbesovo delo in zenit njegovega ustvarjanja, je nastal že pred dovršitvijo trilogije. Objavljen je bil leta 1651.

Iz te kratke kronike nastajanja Hobbesovih del je jasno nekaj: Hobbesova ustvarjalna pot je odstopala od filozofske utemeljitve zaporedja

v nastajanju sistema, ki si jo je zastavil. Odstopanje v tem primeru še ne pomeni tudi njene opustitve, saj je Hobbes načrtovano trilogijo le dokončal, vendar šele po tem, ko je imel za seboj vsa tri dela, ki oblikujejo jedro njegove politične filozofije: *Elements of Law Natural and Politic*, *De Cive* in *Leviathan*. Z drugimi besedami, "moral philosophy and civil philosophy", katerih čas naj bi v skladu s Hobbesovim načrtom kartezijansko nastopil šele na koncu dolgega niza predhodnih spoznanj, ki naj bi bila nujni vzrok njune resničnosti, sta pri Hobbesu nenehno prehitevala svoj trenutek in se oblikovala vnaprej. Vsa tri klasična Hobbesova politično-filozofska dela so nastala pred *De Corpore*. *De Cive* je celo doživel še drugo dopolnjeno in razširjeno izdajo (leta 1647 v Amsterdamu) in angleški prevod, ki je bil objavljen leta 1651, v letu, ko je bil objavljen tudi *Leviatan*, v katerem je obseg razpravljanja o "istih" vprašanjih še precej narasel - vse to, preden je bil Hobbes pripravljen na objavo *De Corpore*, katerega prvi del obravnava logiko (sklepno poglavje tega dela je namenjeno razpravi o metodi), drugi del pa je naslovljen *Philosophia prima*!

⁵ EW, I, ix.

Opraviti imamo torej z dvema ritmoma, s prehitevanjem in z odlaganjem, z razliko, ki je lahko daljnosežna in je ne moremo molče obiti, če hočemo presojati Hobbesa kot utemeljitelja moderne politične filozofije in širše, vseh družbenih znanosti in/ali ved. Zastavek razlike v ritmih Hobbesove filozofske produkcije zadeva tudi odgovor na vprašanje o utemeljenosti njegove teorije civilnega stanja. V posvetilnem pismu k *De Corpore* opozori, da je filozofija narave "še mlada", saj se je začela razvijati šele z deli Kopernika, Galileia in Harveyja (Descartesa na tem mestu izpusti, kljub temu da je bil Hobbes prek Mersenna odlično seznanjen z Descartesovimi dosežki v optiki in matematiki), "vendar je politična filozofija še mlajša, saj ni starejša (...) kot moja knjiga *De Cive*".⁵ Hobbes trdi, da takšnega predmeta ni bilo pred letom 1642. Reči hoče, da pred tem datumom ni obstajala resnična znanost o politiki, in zdi se, da lahko iz posteriornosti politične filozofije "resnični" filozofiji narave ponovno razberemo podmeno o vzročni zvezi med odločilnim zasukom v razvoju poznavanja narave in znanstvenostjo nauka o političnih razmerjih. Argument za to tezo je že načrt troedne znanosti Elementov filozofije, vendar nam jih daje tudi struktura *Elements*, kjer uvodoma razpravlja o fiziologiji zaznavanja s fizikalnimi podmenami v ozadju, še izraziteje pa struktura *Leviatana*, v katerem je fiziki namenjeno več prostora. S tega aspekta se zdi, da lahko Hobbesa beremo kot predhodnika Comtove socialne fizike in s tem znanosti o družbi 19. in 20. stoletja ali Carnapa, ki je verjel v enotno znanost, tako kot naj bi bil vanjo verjel Hobbes, ko je gradil svoj filozofski sistem. Hobbesov nauk o družbi je po tej bralni hipotezi usodno odvisen od naravoslovja. Skupna podmena te interpretacije je, da lahko o Hobbesovi politični filozofiji govorimo kot o znanosti, samo če lahko dokažemo trdnost njene povezave z znanostjo o naravi. Sklepamo lahko tudi v splošnejši obliki: znanosti o družbi so odvisne od vsakokratne stopnje razvoja naravoslovja. V tej smeri razmišljajo standardne interpretacije Hobbesa: njegova teorija političnih teles je ali ni znanost, ker lahko pokažemo (ali tega ne moremo), da je njegova teorija družbe bodisi podrejena fiziki, bodisi da je njuna enotnost zagotovljena z identičnostjo metode. Od tu sta možna dva odgovora: Hobbesu je izpeljava uspela ali pa mu ni. Pri tem ne gre spregledati, da je samostojnost znanosti o političnih

⁶ Prvi klin v kontinuiteto različnih delov Hobbesovega sistema je zabil zagovornik klasičnega naravnega prava Leo Strauss (**Political Philosophy of Thomas Hobbes. Its Basis and Genesis**, Oxford, 1936), ki je Hobbesovo politično filozofijo ločil od njegove naravne filozofije in jo povezal z retorično tradicijo od Aristotela in Tukidida do Castiglionejevega Dvorjana in Baconovih Esejev. Podoba "secesionističnega" Hobbesa je utrdil članek A. E. Taylorja ("The Ethical Doctrine of Hobbes", v **Philosophy**, 1938 (13), str. 406-424), radikaliziral in razvil pa H. Warrender (urednik nove, kritične izdaje Hobbesovih del) v knjigi **The Political Philosophy of Hobbes. His Theory of Obligation**, Oxford 1957).

telesih izgubljena tudi ob pritrdilnem odgovoru. Odgovor v obeh primerih ne doseže mesta, od koder je bilo postavljeno vprašanje o Hobbesovi znanstvenosti, saj ima odgovor na vprašanje, kaj je znanost, že vnaprej izdelan in ga nato kot normo samo aplicira na presojo Hobbesa. Vprašanje pa je, ali ta podmena ni plod določenega pogleda na Hobbesa, ki hoče v Hobbesu po vsej sili videti začetnika gibanja, ki je ta pogled proizvedlo. Vprašanje je tudi, ali se ta podmena sklada s Hobbesovim lastnim pogledom na svoje delo.

Vprašanje kontinuitete ali diskontinuitete v Hobbesovi misli, morda najpomembnejša točka razhajanj novejših interpretacij Hobbesovega dela, je bilo in je še predmet nenehnih razprav vseh tistih raziskovalcev Hobbesove misli, ki si za cilj niso postavili osvetlitve parcialnih tem, pač pa presojo celote Hobbesove misli, njene notranje strukture, njene neprotislavnosti in doslednosti.⁶ Analize konceptualnih dodelav in premikov, ki naj bi pokazale smer, v katero je Hobbes želel razvijati svojo teorijo, zaznamujejo vse moderne interpretacije, ki Hobbesa skušajo misliti iz časa, ko se zdi (ali se je zdelo), da se politični filozofiji prostor oži in čas izteka in ko je politična invencija prepustila mesto inženirski aplikaciji, navdihnjeni s kalkulatorno formalizacijo. Koncept računa zveni hobbesovsko in prav s tem prizvenom razodeva razdaljo, ki ga loči od Hobbesa. Kalkul kot izračun koristi je Hobbesova invencija, in ko aplikacija te invencije skuša zajeti svoj nastanek in položiti račun o Hobbesovem računu, je prvo razpotje, na katerega naleti, vprašanje inventure vhodnih podatkov. Kaj vse vstopa v račun? Vse izključeno bo vztrajalo kot nepopisana belina, ki jo moramo pripisati - končno - predvsem nam samim.

Oženje perspektive pogleda ved in znanosti, ki Hobbesa priznavajo za svojega začetnika, na mesto lastnega rojstva se začenja že z redukcijo obravnavanih Hobbesovih del na tri politično-filozofska, kar za presojo razmerja med filozofijo narave in politično filozofijo gotovo ni dobro izhodišče. Da bi bila sodba o tem brez najhujših aberacij, moramo imeti v mislih vsaj to, da je niz treh njegovih velikih politično-filozofskih del - *Elements*, *De Cive*, *Leviathan* - podvojen in da imamo, ko govorimo o osrednjem korpusu Hobbesovega opusa, opraviti s podvojenim trojnimi nizom; da lahko ob omenjeni niz postavimo niz *De Corpore*, *De Homine*, *De Cive*, v katerem nas *De Cive* s svojo dvojno zastopanostjo opominja na njuno križanje. In vprašamo se lahko o resničnosti nasprotnega: mar nista *Elements of Law* in *Leviathan* podvojitvi te temeljne porfirijevsko oblikovane matrice prehoda od splošnega k posebnemu? Odpre se nam široko in luknjičavo območje vprašanj, kjer je trenutek odgovora odložen; vprašanja, ki se nam ob Hobbesu zastavljajo, oz. samo njihovo zastavljanje pa je prvi odgovor, ki se nam ponuja - največkrat že v trenutku naše pozabe vprašanja in ga zato lahko tudi preslišimo. Hobbes je filozof. Morda filozof družbenega reda, morda urejen filozof družbenega reda, gotovo pa nekdo, ki si je o redu zastavil veliko vprašanj, in če mu hočemo slediti, nas ta zavezujejo. Zato za oceno njegove teorije političnih razmerij ne moremo opustiti presoje vsega tistega v Hobbesu, kar v strogem pomenu ne sodi vanjo. Tudi Hobbes ima svojo prvo filozofijo, tako kot jo ima Descartes. Tudi Hobbes ima svoje pojmovanje geometrične metode, tako kot ga ima Spinoza. Ima pa Hobbes politično filozofijo, ki bi jo pri Descartesu in Leibnizu zaman iskali. In vprašanje je, ali je njeno mesto šele tretje, za prvo

filozofijo in za fiziko. Zastopanost *De Cive* v dveh nizih nas opominja na razpotje v interpretaciji, ki se kmalu izkaže za samo vprašanje statusa politične filozofije in njenega odmika od filozofije narave; za vprašanje njene samostojnosti in odvisnosti. Kontroverznost različnih interpretacij se nrcali prav prek tega vozlišča. Naj sledimo Hobbesu sistematiku, ki postavlja filozofijo političnega na tretje mesto, t.j. v odvisnost od filozofije narave, ali naj priznamo njeno nepotrebno, ki jo je priznal tudi Hobbes, ko se je nehal ukvarjati z genezo sistema "by degrees"⁷ in se lotil pisanja njenega sklepnega dela? Naj to Hobbesovo početje ocenimo kot zaslepljenost s ciljem, kot nekakšno *jumping to conclusions* in mesta v njegovem opusu, ki govorijo o samostojnosti politične filozofije ocenimo kot slabo utemeljitev, utemeljitev, ki bolj ali manj nespretno skuša prikriti odvisnost avtorske motivacije od političnih okoliščin in zato spregleda, da je filozofija političnega vedno že politična filozofija - tudi tedaj, ko je govor o prvi filozofiji, ki naj bi jo šele porodila. Ali naj, nasprotno, filozofijo političnega razumemo kot deduktiven nasledek njegove filozofije narave in prve filozofije. Pri Hobbesu najdemo argumente za obe bralni hipotezi, scientistično in ideološko. V obeh primerih pa filozofija političnega nastopa kot povzročena in odvisna in zdi se, da za njeno samostojnost ni nobenega mesta.

V pismu bralcu k izdaji *De Cive* iz leta 1647 je Hobbes na vprašanje, zakaj je to, "kar je po redu zadnje, nastalo kot prvo", svojo odločitev za "preuranjeni" nastanek *De Cive* pojasnil z zunanjimi okoliščinami, ki so zmotile proces njegovega postopnega napredovanja.

*"Medtem, nekaj let preden je začela divjati državljanska vojna, so v moji deželi zavrelo zaradi vprašanj o pravicah gospodovanja in o poslušnosti podanikov, ki so resnični predhodniki bližajoče se vojne. To je bil vzrok, ki je vse drugo odložil, pripravil in iz mene iztrgal ta tretji del."*⁸

Vendar se Hobbes ne zaustavi pri tem:

*"Tem bolj zato, ker sem videl, da (tretji del, op. p.) temelji na lastnih načelih, ki so dovolj znana iz izkušnje, in ne bo potreboval predhodnih delov."*⁹

Hobbes se pri utemeljevanju svoje preusmeritve najprej (v lepem skladu s svojo mehanistično psihologijo) sklicuje na zunanje okoliščine, v nadaljevanju pa to trditev nadgradi z dostavkom, ki povsem sprevrne pomen začetka. Predhodni deli sicer ostajajo predhodni, vendar je navzočnost te predhodnosti hkrati razglašena za nepotrebno, kajti znanost o politiki je avtonomna in ne potrebuje zunanje podpore. Da bi lahko sodili o pomenu tega dostavka, je pomembno vedeti, kaj obsega znanost o politiki, ki jo ima Hobbes tu v mislih, predvsem pa, ali so vanjo vključena poglavja o mehanistični psihologiji, ki so del obeh drugih kanonskih politično-filozofskih del, Elementov in Leviatana. Odgovor je ne.

De Cive je predelana in razširjena latinska različica *Elements*. V obeh delih je najti jasne vzporednice v razdelitvi obravnavane snovi, vendar z nadvse pomembno razliko, ki je posledica vključitve *De Cive* v širšo tridelno celoto. Zato Hobbes v njem ne načinja vprašanj, o katerih se je namenil razpravljati v delu o človeku, in še manj tistih, ki so predmet nauka o telesu.¹⁰ Preden bi se lotil teh del je Hobbes nameraval izpopolniti svoje

⁷ EW, II, str. xix.

⁸ EW, II, xxx.

⁹ Prav tam.

¹⁰ To okoliščino je izkoristil tudi založnik netočne izdaje *Elements*, ko je prvih trinajst poglavij natisnil z naslovom *Human Nature* in v predgovoru bralcu ta del označil za drugi del tridelnega sistema, katerega tretji del je že izšel v latinščini.

¹¹ S primerjavo poglavij o naravnem stanju se je v zadnjem času ukvarjal predusm François Tricaud. Prim. "Lecture parallele du chapitre XIV de la première partie des «Elements of Law» et du chapitre premier du «De Cive»", v: **Thomas Hobbes. De la métaphisique à la politique**, str. 93-106; in "Hobbes's Conception of the State of Nature from 1640 to 1651: Evolution and Ambiguities", v: **Perspectives on Thomas Hobbes**, str. 107-124.

¹² EW, I, str. 74.

¹³ EW, VII, str. 183-184.

¹⁴ Ker je filozofija po Hobbesovi definiciji poznavanje nastanka (**generation, generatio**) stvari ali njihovega videza, je teologija izključena iz filozofije. Nastanka nenastalega Boga ni mogoče pojmovati, prav tako ni mogoče pojmovati

poznavanje mehanizma zaznavanja in še posebno optike, v upanju, da bo pojasnil način, kako zunanje stvari zadenejo človekove čute in sprožijo občutek želje in averzije. Zato se *De Cive* glede na kazalo *Elements* začenja prav tam, kjer v njihovo členitev zareže tudi pričujoči izbor prevedenih poglavij *Elements*: s predstavitvijo naravnega stanja in zakonov narave. Od tu lahko vzporednicam med obema spisoma sledimo od poglavja do poglavja, od odstavka do odstavka in celo od formulacije do formulacije.¹¹ Pri tem ne smemo pozabiti, da je Hobbes, ko se je razglasil za utemeljitelja nove znanosti, imel v mislih prav O državljanu in ne morda danes veliko slovetjši Leviatan. Če lahko govorimo o znanosti v *De Cive* ob manjkajočih prvih dveh delih trilogije, potem velja isto tudi Leviatan, ki mu odstranimo prvih trinajst poglavij I. dela. Ali drugače, na vprašanje, "ali je neko dejanje pravično ali nepravično"¹², okoli katerega se vrti konstrukcija družbenega pri Hobbesu, lahko odgovorimo tudi samo s pomočjo naravnega razuma, ne da bi morali svoja spoznanja razširiti na antropologijo, psihologijo in fiziko. Socialno-politična racionalnost je torej za Hobbesa racionalnost *sui generis*, neodvisna in sebi razvidna.

Ta interpretacija odpira nova obzorja. Kako naj glede na domnevno paradigmatično vrednost fizike v Hobbesovi misli razumemo neodvisnost racionalnosti, ki začenja z deskripcijo naravnega stanja, t.j. relacij med ljudmi v razmerah, ko jih v njihovem obnašanju ne omejuje nobena zakonska institucija? Vprašanje nas vodi v tematizacijo statusa fizike pri Hobbesu, predvsem njene metafizične utemeljitve. Mesto, ki najbolje osvetljuje njegovo pojmovanje spoznavne vrednosti fizike, najdemo v posvetilu *Six Lessons to the Professors of the Mathematics*:

*"Med vedami so nekatere dokazljive, druge spet ne; dokazljive so tiste, katerih graditev predmeta je v moči samega učenjaka, ki v dokazu zgolj izpeljuje posledice svojih lastnih posegov. To pa je mogoče, ker je znanost o vsakem predmetu izpeljana iz predhodnega poznavanja njegovih vzrokov, njegovega nastajanja in zgradbe. Zato je za dokaz prostor vedno, ko so znani vzroki, in narobe, dokaza ne more biti, ko vzroke iščemo. Geometrija je dokazljiva zato, ker smo črte in figure, na podlagi katerih sklepamo, potegnili in orisali sami: politična filozofija je dokazljiva, ker državo ustvarjamo sami. Zgradba naravnih teles nam ni znana in o njej sklepamo iz učinkov, zato ni dokazov o tem, kateri so vzroki, ki jih iščemo, pač pa samo o tem, kakšni bi lahko bili."*¹³

Geometrija in fizika, ki ju Hobbes včasih navaja skupaj kot dela filozofije narave, sta tu ostro ločeni. Izkaže se, da mesto, ki ga nekatere tradicionalne interpretacije Hobbesa pripisujejo fiziki, dejansko zavzema geometrija in da lahko samo njej prisodimo mesto Hobbesove paradigmatične vednosti. Brez nauka o figurah in njihovem nastanku ne bi mogli izgrajevati ne nauka o gibanju naravnih teles ne nauka o nastanku in ustroju političnih teles. Hobbesovo vrednotenje trdnosti in gotovosti naših spoznanj v fiziki je podobno tistemu, ki ga je Descartes predstavil v Načelih filozofije. Realna telesa, ki so predmet fizike, niso naš proizvod, njihov tvorec je vsemogočni Bog, ki lahko vse ustvari na več različnih načinov. O njegovem ustvarjanju pa človeku z naravnim razumom ni dano vedeti nič gotovega.¹⁴ Zato so vse trditve o njihovem nastanku le med seboj zamenljive hipoteze, ki ne zadevajo bistva obravnavane stvari. Lahko so koristne,

vendar ne dosegajo popolnega spoznanja stvari, ker o resničnih vzrokih nastanka samo analitično in hipotetično sklepajo iz učinkov, ki so brez svojih vzrokov, le pojavnost. Resnično spoznavanje Hobbes izenačuje s spoznavanjem vzrokov, s pomočjo katerih lahko predmet sintetiziramo oz. ga proizvedemo. Hobbesov primer človekovega ustvarjanja figur v geometriji je nastanek kroga. Krog generiramo tako, da telo, ki smo ga na enem koncu pritrdili, krožno vodimo okoli pritrjene točke. Naša zmožnost, da neko stvar ustvarimo, je za Hobbesa odločilen kriterij za presojo spoznavne moči tistega dela znanosti, ki si jo je postavil za predmet. Popolno spoznanje neke stvari je možno le z refleksijo procesa ustvarjanja, ki je tako edina podlaga idealnega vedenja o predmetu. Geometrijske entitete Hobbes uvršča med človeško ustvarjene, njim so človekove naravne lastnosti, med katerimi je tudi razum, adekvaten vzrok. Kot človeško proizvedeno realnost, nenajdljivo v naravi, Hobbes razume tudi državo (oziroma mesto, civilno družbo, civilno stanje, politično telo ipd.), ker je rezultat dogovorov ali zavez. V skladu s tem kriterijem se graditvena veriga sistema znanosti - geometrija-fizika-politična filozofija - pretrga in na novo strukturira. Medtem ko so dokazi geometrije nujen, vendar ne tudi zadosten pogoj za gotovost fizikalnih ugotovitev, je *dokazljivost* geometrije zadosten pogoj za zatrjevanje popolne racionalne dokazljivosti ustroja političnih teles, ki jih v naravi prav tako ni, kot ni geometrijskih teles. Trditev o ločitvi in osamosvojitvi politične filozofije od fizike lahko tako celo zaostriamo v obrat njunih domnevnih stopenj znanstvenosti. Ker ima politična filozofija tako kot geometrija opraviti z našimi lastnimi artefakti, so njena spoznanja bolj trdna od fizikalnih.

Nadaljevanje analize analogije med geometrijo in znanostjo o političnih razmerjih bomo prihranili za drugo priložnost. Na tem mestu se bomo zadovoljili z nekaj ugotovitvami in iztočnicami. Če tezo o sorodnosti med geometrijo in politično filozofijo sprejmemo skupaj z njeno utemeljitvijo, se nam odpira nov pogled na Hobbesa. Ta pogled njegovo nesporno prizadevanje, da bi ustvaril novo znanost, osvobaja naddoločenosti s tistim pojmovanjem znanosti, ki je konec 17. stoletja v imenu eksperimentalne znanosti, kot jo je v Hobbesovem času reprezentiral na primer Boyle, izpodrinilo racionalistične mislece, kakršen je bil Hobbes. V začetku 18. stoletja so *new philosophy* že razlikovali od *new modern philosophy*, ki je označevala obrat novoveške misli v eksperiment in ugotavljanje dejstev kot edino trdno podlago zgradbe znanosti. Zagon težnje po modernizaciji novega, "vere v znanost" je od tedaj v glavnem strmo rasel.

Ugotovimo lahko, da Hobbes, vsaj kar zadeva njegovo teorijo o političnih tvorbah, še ne sodi v to tradicijo. Njegovo razumevanje praktične filozofije na podlagi *mathesis*, ki je na delu v geometriji, ne priča o njegovem namenu, da bi naredil posnetek stanja politične tvorbe, takšne, kot ji je bil sam priča. Nasprotno, prizadeval si je predstaviti najboljše argumente, ki bi delovali kot vzvod prenehanja državljanske vojne in bili pobudniki miru ter trdnosti državne ureditve. Bolj kot razlagalni model tega, kako bi politična realnost lahko bila nastala, četudi ne bi bila nastala na ta način, je Hobbesovo prizadevanje usmerjeno v normativno in inovativno konstrukcijo politične družbe, takšne, kot naj bi bila. Država, o kateri govori Hobbes, sodi med stvari, katerih nastanek je *lahko* plod človekovih naravnih moči.

božjega razodetja (prim. EW, I, str. 3 in 10-11).

¹⁵ Za branje Hobbesa kot postmodernista **avant la lettre** se je zavzel B.

Willms, ki je s tem pojasnil tudi, zakaj Hobbes nikoli ni postal dominantna figura moderne dobe. Po njegovem mnenju bi bilo zato Hobbesa bolj kot z Johnom Rawlsom ustrežneje postaviti v dialog z avtorji kot sta Jean François Lyotard in Hans Jonas. (prim. B. Willms: "Il Leviatano e i tuffatori di Delo. Gli sviluppi della ricerca su Hobbes dal 1979"; v **Hobbes oggi. Atti del Convegno internazionale di studi promosso da Arrigo Pacchi**, str. 24).

Tezo o nadrejenosti znanstvenega statusa praktične filozofije nad fiziko lahko z vidika krize modernizma, ki jo izreka postmodernizem, še bolj zaostrimo. Če je Hobbes predmoderen mislec, ker fizike in ugotavljanja dejstev ni postavil v stržen svoje filozofije in se ni vključil v to, kar je kasneje postala osrednja paradigma moderne dobe, namreč produktivističen odnos in eksperimentalno tehnično poseganje v naravo, je mogoče o njem razpravljati tudi kot o filozofu, ki v času prvih svitanj moderne dobe napoveduje obzorja po njenem zatonu.¹⁵ Če imamo v mislih konsekvence Hobbesove "metafizične ločitve", ki jo uvaja hipoteza o uničenju sveta, njegovo nepripravljenost, da bi metafiziko razumel kot projekt nastanka neke ontologije, njegovo nominalistično pojmovanje razuma kot formalnega instrumenta, ki univerzalno razume kot "ime imen", njegovo izjemno pozornost, namenjeno križanju lingvističnih in psiholoških vprašanj, predvsem pa njegovo obsedenost z vprašanjem socialnega miru, lahko ob Hobbesovi avtonomizaciji politično-socialne racionalnosti pomislimo tudi na Wittgensteinovo opredelitev znanosti kot "jezikovne igre", v smislu socialne aktivnosti, ki se giblje znotraj mreže priznanih pravil, vendar le zato, da jih krši in relativizira. Izguba vednosti o biti, ki deontologizira filozofijo narave in filozofijo loči od teologije, se razreši z izenačitvijo prve filozofije s teorijo o nujnosti dogovarjanja. Hobbesova ločitev od ontološkega diskurza, napovedana s hipotezo o uničenju sveta, je odrekanje nujnosti dejanskega uveljavljanja tega, kar je v skladu z zakoni narave "po naravi dobro", "naravno pravično", je izguba same "narave stvari". Da bi spet bila, je potreben dogovor, ki je nujno najprej dogovor o nujnosti dogovarjanja.

Igor Pribac, magister filozofije, asistent na oddelku za filozofijo, Filozofske fakultete v Ljubljani.

LITERATURA

- Hobbes, Thomas: **Elements of Law Natural and Politic** (EL), ur. op., uvod napisal in izd. F. de Tönnies, London, 1889 (2. izd., z novim predgovorom M. M. Goldsmitha, London 1969).
- Hobbes, Thomas: **The English Works** (EW), 11. vol in **Opera philosophica quae latine scripsit omnia** (OL), 5 vol, ur. in izd. sir W. Molesworth, London 1939-45 (fototipski ponatis, Aalen 1961).
- Kobe, Zdravko: *Politicae philosophia naturalis*, v: **Spinoza. Dve razpravi**, Problemi-Razprave, Ljubljana 1990, str. 135-171.
- Pacchi, Arrigo: **Introduzione a Hobbes**, Editori Laterza, Bari 1971 (3. izd. 1986).
- Strauss, Leo: **Natural Right and History**, The University of Chicago Press, Chicago 1953.
- Šumič-Riha, Jelica: "Naravno pravo ali problem Drugega v pravu", v: **Filozofski vestnik** 2/1990, str. 9-26.
- Tricaud, François: "Hobbes's Conception of the State of Nature from 1640 to 1651: Evolution and Ambiguities", v: **Perspectives on Thomas Hobbes**, Clarendon Press, Oxford 1988.
- Willms, B.: "Il Leviatano e i tuffatori di Delo. Gli sviluppi della ricerca su Hobbes dal 1979", v: **Hobbes oggi. Atti del Convegno internazionale di studi promosso da Arrigo Pacchi** (Milan-Locarno, od 18. do 21. maja 1988), Franco Angeli, Milan 1990.
- Zarka, Yves Charles: **La décision métaphysique de Hobbes. Conditions de la politique**, Vrin, Pariz 1987.